

Elszalasztott előny a városok pozíciós versenyében?

Egy „Kínai negyed” lehetőségei Budapesten

Budapesten ma sokak számára mindennapos élmény, hogy egy olcsó ebéd vagy vacsora elfogyasztása végett egy „kínai gyorsétterembe”, olcsó cipők és ruhák beszerzéséért pedig kisebb „kínai üzletekbe” vagy akár a Négy Tigris „kínai piacra” térnek be. A kínai migránsok jelenléte világosan érzékelhető tehát minden városlakó számára, noha a kínaiak és elsősorban a kínai kereskedők nagyrészt a belváros külső peremkerületeiben tömörülnek.¹

Bár Magyarországon a transznacionális migránsok száma – hasonlóan más közép- és kelet-európai országhoz – nem haladja meg a teljes népesség 1,5 százalékát, azoknak majdnem a fele Budapesten él.² Az újonnan érkezettek többsége magyar etnikumú, egyharmaduk – a második legnagyobb migráns kolónia – azonban kínai, vagyis ők alkotják a terület „legláthatóbb”, Európán kívülről érkezett bevándorló csoportját. A hivatalos statisztikák által kínaiként számon tartott 11 000–12 000 migráns³ 82%-a a fővárosban telepedett le, jelenlétük ezen belül is a város VIII. és X. kerületeiben koncentrálódik.⁴

Budapesten a kínai migránsok nagy része ruházati kis-, illetve nagykereskedő,⁵ üzleti ügyleteiket pedig jórészt a már fentebb említett Négy Tigrisen (ha úgy tetszik Józsefvárosi piacon), illetve a valamikori Ganz Művek épületeiben bonyolítják. Ez a két nagyobb blokk egy többé-kevésbé összefüggő övezetet alkot

a VIII. kerületben (lásd a Kínai Kereskedelmi Területet a térképen), ugyanakkor az utóbbi években a kínai kereskedők növekvő számban vásároltak fel elhagyott gyárépületeket a X. kerületben is (lásd az Új Kínai Kereskedelmi Területet a térképen), nem mellesleg közel a Józsefvárosi piachoz, illetve annak vonzáskörzetéhez.

Mindemellett, a város ezen részeinek egyike sem került be „Kínai negydeként” a köztudatba. Természetesen elképzelhető, hogy a szomszédos kerületekben tömörülő kínai migránsok érzékelhető jelenléte, illetve a piacok hétköznapi nyelvezetben való „kínai” megjelölése a területet már eleve egyfajta „Kínai negyeddé” lépteti elő, mégis fenntartom, hogy a „Kínai negyed” valódi létrejötte egy intézményesülési folyamat végterméke. Egy városrész „Kínai negydeként”, vagy – egy importált fogalommal élve – „Chinatownként” való megjelölése nem néhány, világosan definiálható és univerzálisan érvényes jellemvonás szerinti azonosítást jelent; a jelölő folyamat nagyban függ a területi-társadalmi kontextustól is. Ugyanakkor az intézményesülés minden esetben implikálja, hogy a hivatalos politika, illetve a városvezetőség egyrészt elismeri a városlakók közötti etnikai és kulturális különbségeket, másrészt a kínaiak növekvő kulturális, politikai, de gazdasági státuszát is. Mivel azonban a „Kínai negyed” kialakításának ténye óhatatlanul együtt jár egyfajta szegregá-

A cikket Kiss Enikő és Székely Juli fordította az eredeti alapján (Szabó Linda: Why would we need a „Chinatown”? the case of Chinese entrepreneurs in the rust belts of the 8th and 10th districts of Budapest, CEU, szakdolgozat, 2009), lektorálta és kiegészítette Szabó Linda.

cióval – még ha egyértelműen fent tartjuk is az állítást, hogy a térbeli szegregáció nem feltétlenül jelent társadalmi szegregációt –, a városi életben részt venni kívánó migránsokat érintő potenciális előnyöket gyanakvóan kell értelmeznünk. Továbbá Budapest esetében a „Kínai negyed” létrehozásával járó, a városi lakosok különböző csoportjait érintő következmények latolgatásakor, nemcsak a kínai kereskedők, de – a VIII. és X. kerületi „kínai” piacok és kereskedelmi egységek részlegesen informális gazdaságához tartozásuknak köszönhetően – bizonyos vietnami, arab, török és magyar etnikumú lakosok érdekeit is figyelembe kell vennünk.

A város szemszögéből ugyanakkor feltételezhető, hogy kifejezetten hasznos volna egy „Kínai negyed” kialakítása, amely lehetőség feltárására – a városvezetés, illetve az érintett önkormányzatok nyitottságának elemzésére támaszkodva – ezen cikk is törekszik. A feltételezést, miszerint egy város pozíciós versenyelőnyre tehet szert egy „Chinatown” létrehozásával, Christiansen⁶ kutatásai is megerősítik. Állítása szerint a legtöbb nyugat-európai város egyfajta „politikai és gazdasági nyereségként” könyveli el a bizonyos etnikai csoportot referenciaként használó városnegyedek létrehozását, mely egyaránt kedvezhet a helyi területi fejlesztéseknek és az üzleti érdekeknek. És valóban, a budapesti városvezetés ma ténylegesen profitálhatna a helyi kínai befektetésekből, a részben a gazdasági válság okozta ingatlanfejlesztésekből, nem beszélve a kereskedelmi tevékenység fenntartása által teremtett munkalehetőségekről, az olcsó árú biztosításáról és a migránsok által gerjesztett keresleti többletről, melyek egyszerre mérséklik a szociális feszültségeket és serkentik a kérdéses városrészek revitalizációját (különös tekintettel a VIII. és X. kerületi rozsdaovezetekre). Mindezekon túl, egy „Kínai negyed” hozzásegíthetné a várost öndefiníciós megújulásához, melynek szerves alkotóeleme lehetne a „kínaiság”, vagy tágabb értelemben: a multikulturalizmus. Mindez tulajdonképpen a kulturális sokszínűség kommodifikációját jelentené; egy brand, mely vonzerővel bírna: gerjesztené a turizmust, de további befektetések táptalajául is szolgálna.

Hogy világosan definiáljuk, mit is értünk „Kínai negyed”-en, először is tisztáznunk kell, hogy a „Kínai negyed”, mint ahogy erre fentebb is utaltam, nem szükségszerűen mutatja minden városban ugyanazt a képet, legalábbis nem a szó építészeti értelmében, de nem is a lakosság összetételét, illetve a negyedben lakó migráns kisebbség számosságát tekintve.⁷ A „Kínai negyed” nem feltétlenül kell tehát egy lakószegre-

gátumként elképzelnünk, és nem is úgy, hogy abban csak kínaiak, vagy – tovább menve – migránsok élnek mindennapjaikat (de természetesen még maguk a kínaiak sem írhatóak le egy homogén csoportként, ezért egy „Kínai negyed” létrejötte különféleképpen érintheti például a nyelvükben, földrajzi származásukban és társadalmi-gazdasági státuszukban is magasfokú variabilitást mutató bevándorlókat). Ami pedig az építészeti struktúráról illeti, elegendő megvizsgáljunk a hivatalosan „Kínai negyedként” számon tartott különböző példákat. Míg a Los Angeles-i „Chinatown” (lásd az első képet) az etnicizált terület egy jóval „klasszikusabb” – történelmi és politikai okok folytán a mainstream elképzeléseket is jobban meghatározó – formáját mutatja, a birminghami „Chinese Quarter” (lásd a második képet) egy, a város többi részétől világosan elkülönülő, ennek ellenére kevésbé zárt területen található példáját mutatja a „Kínai negyedeknek”. Ugyanakkor Párizs mindkét „Kínai negyede” (lásd a harmadik képet) végérvényesen megkérdőjelezi azokat a leegyszerűsítő képzeteket, amelyek szerint a „Kínai negyed” egy díszes boltívű kapuval izolált városrészként kell elgondolnunk. Azok ugyanis blokkházakba épültek, szorosan beágyazódva a város szövetébe. Ezek a minták igazolják tehát, hogy a „Kínai negyed” valójában nem más, mint a városi térhasználat kontextusában egy etnicizált terület folyamatosan artikulálódó megjelölése – mely értéként való interpretálása révén „a város szimbolikus gazdasági rendszerének”⁸ is részévé válhat. Ennélfogva jelen elemzés is azzal az eshetőséggel számol, hogy míg egy lehetséges „Kínai negyed” tulajdonképpen formája, lakóinak száma és etnikai összetétele nyitott kérdés maradhat, a szóban forgó jelölő folyamat mégis képes maga után vonni a város szimbolikus tőkéjének növekedését és szociális, gazdasági fejlődését.

KAPCSOLAT A MIGRÁNSOK INKORPORÁCIÓJA ÉS A VÁROSOK ÚJRA-POZICIONÁLÁSA KÖZÖTT

Az elképzelés, miszerint a migránsok városi terekben való felbukkanása jótékony hatással lehet – és sok esetben az is – a város gazdasági, de talán szociális és politikai előmenetelére is, egyáltalán nem újdonság. Ám kétségtelenül, ami a két utóbbi hatást illeti, a migránsok jelenléte – bizonyos mértékig és a változásokat nem lineárisan elképzelve – valóban

megköveteli a társadalomtól a „mássággal” szembeni tolerancia határainak növelését, illetve a demokrácia fogalmának egy újraértelmezett, vagy sokkal inkább: egy finomhangolt definícióját (feltételezzük, hogy demokratikus berendezkedésű országokat vizsgálunk). Mindezzel együtt, a legtöbb transznacionális migrációról szóló elemzés a gazdasági következményekkel foglalkozik.⁹

Glick Schiller és Ayse Caglar cikke¹⁰ (2009) azonban annyiban túlmutat a migránsok városi életre gyakorolt „áldásos” hatásának empirikus bizonyításán, miszerint egy olyan elméleti apparátus kidolgozását kezdeményezi, amely lehetővé teszi a migránsok különböző városi keretekben való összehasonlító tanulmányozását. Természetesen a városok komparatív elemzése önmagában – mely egyébként elkerülhetetlenül reflektál a globális kapitalizmus által meghatározott városok közötti pozíciós versenyre – szintén nem új koncepció (vegyük például Saskia Sassen „globális város”¹¹ fogalmát). Glick Schiller és Caglar originalitása sokkal inkább abban rejlik, hogy megmutatják, hogyan lehet a politikai gazdaságtant, illetve a kritikai várostudományok kortárs elméleteit ötvözni a migránsok „nem-globális városokban” való szerepének és lehetőségének elméleteivel, nem kivonva ezáltal a „nem-globális városokat” a globális folyamatok elemzési keretéből.

Szerintük, hogy felismerhessük a város (újra)pozicionálásának dinamikája és a migránsok tevékenysége közötti dialektikus kapcsolatot, először is azt kell belátnunk, hogy egy város *pozicionalitása*,¹² a városoknak egy globálisan vett skáláján, erőteljesen meghatározza a migránsok gazdasági, politikai és kulturális életben betöltött szereplehetőségeit: a nemzeti, regionális és globális hálózatokban befolyásosabb gazdasági és politikai pozícióban levő városok a migránsok számára többféle lehetőséget képesek nyújtani a város szociális-térbeli szövetébe való befűződésre. Másrészt viszont, állításuk szerint a lehetőségek szélesebb köre nem feltétlenül vonja maga után a migránsok hatékonyabb inkorporációját a városi viszonyokba. És ugyanígy: ezen strukturálisan meghatározott, különböző alapokon (például vállalkozói, etnikai, vallási) szerveződő társadalmi viszonyok kialakításának egyidejű és többszörös lehetőségéből az sem következik szükségszerűen, hogy ha a migránsok a városi élet minél több aspektusában vehetnek részt, annál kedvezőbb hatással bírnak a város pozíciós előnyszerzésére. Ennek megfelelően a tény, miszerint különböző városok pozicionalitásukból kifolyólag különböző lehetőségeket kínálnak fel

a transznacionális migránsok helyi – és ugyanazon folyamat keretében globális – szereplővé válásához, nem foglalja magában, hogy ezen intézkedéseknek előre megjósolható következményei lennének a migránsok befogadásának mértékére, illetve a lokalitás fogalmának szociális újraértelmezésére nézvést. Ez a kijelentés megerősíti azt az állítást, hogy minden város tanulmányozása, legalábbis a migráció és a város pozicionalitásának alakulása közötti kapcsolat szempontjából, külön esettanulmány kell hogy legyen.

Mivel tehát minden városnak megvan a maga „röppályája”, mely meghatározza és melyet egyben meg is határoz az adott város dinamikusan változó pozicionalitása és a migráns lakosai közötti kölcsönhatás, Budapest esetében is annak pozicionalitását, illetve azokat a strukturális adottságokat kell szemügyre vennünk, amelyek elengedhetetlenek egy etnikai-vállalkozói alapon szerveződő urbánus viszonyokban való migráns részvétel, azaz egy „Kínai negyed” intézményesítéséhez. Mindazonáltal ez a cikk azt vizsgálja tüzetesebben, hogy hasonló gazdasági körülmények, illetve strukturális határozók mellett – a döntéshozó szervek kulturális és politikai orientáltságától függően –, hogyan merülhetnek fel különböző célkitűzések, melyek ugyanakkor más-más módon érintik a migránsok inkorporációjának kérdését is.

A KÍNIAIK MEGJELENÉSE ÉS A KAPCSOLÓDÓ VÁROSTERVEZÉSI JAVASLATOK EGYKOR

Az első kínai migránsok az 1960-as évek végén érkeztek Magyarországra: egyfelől mint az államigazgatóság kiküldött dolgozói, másfelől mint a Kínai Népköztársaság és az akkori Magyar Népköztársaság közötti „szocialista barátság” égisze alatt szervezett csereprogramok ösztöndíjasai. Ezek a lehetőségek azonban csak néhány embert érintettek.

A bevándorlás első nagyobb hulláma 1989-ben kezdődött, egy évvel azután, hogy Magyarország (a keleti blokkban elsőként) eltörölte a kínaiakat érintő vízumkötelességet,¹³ mely politikai döntés magától értetődően nagyban megkönnyítette a kínaiak beköltözését az országba. Ugyanakkor tagadhatatlanul ösztönző erőként hatott a szocialista országok hiánygazdaságát érintő kapitalista fordulat is, tudniillik – ahogy Nyíri mondja¹⁴ –, a ’80-as évek közepe után, sok kelet-európai országban az állami tulajdo-

nú kiskereskedelmi hálózatok (amennyiben voltak ilyenek) leépítésre kerültek, míg egyes országokban, mint például Magyarországon, a magánkereskedéseknek és -vállalkozásoknak valamiféle legális tere alakulhatott ki, jóllehet bizonyos korlátok között. Mindeközben Kínában az exportorientált olcsó fogyasztási cikkek előállítására már javában folyt.

Ugyanakkor a kínai migránsok Magyarországra jövetelének első hulláma világos összefüggésben áll az 1989-es Tiananmen téri mézárásokkal is – az állami retorziók után ugyanis sok kínai vállalkozó valóban a bimbózó szabad piac korlátozásától tartott. És ténylegesen, a „Nyugat” részéről 1989 és 1991 között kiírt megtorlások nemcsak a magánvállalkozók, de az állami tulajdonú vállalatok vezetőinek és dolgozóinak jólétét is veszélyeztették. Ily módon nem meglepő, hogy a politikai okoknál fogva elűzött értelmiségiekhez a jobb gazdasági lehetőségek reményében csatlakozott kínai migránsok száma 1989 után jelentős mértékben megnőtt.¹⁵

Budapest zsugorodó poszt-szocialista gazdasága kétségtelenül hasznot húzott az olcsó árut értékesíteni kívánó kínai vállalkozók megjelenéséből. Mégis a – becslések szerint – kb. 40 000 kínai beáramlása után (akiknek többsége Budapesten telepedett le), a kormány megváltoztatta álláspontját, és 1992-ben hatályon kívül helyezte a vízumkövetelmények eltörlését. Mindebből kifolyólag – illetve a balkáni háborúk végetértével, mely egyet jelentett az olcsó ruhák és cipők piacának biztos igényével – rengeteg kínai más kelet-, illetve nyugat-európai országba települt át a családjával, a könnyebb együttélés reményében is.

Budapest önkormányzatának vezető beosztású köztisztviselője szerint, aki már akkoriban is a városvezetőség tagjaként tevékenykedett, amikor a kínaiak '90-es évekbeli megjelenése a városban először – azóta nem sokszor – politikai ügyé vált, a baloldali, szocialista-liberális kormány legfőbb, kínaiakat érintő törekvése annak biztosításában merült volna ki, hogy azok a bűnözés szempontjából ne váljanak problémává a városvezetés számára. Nem véletlen tehát, hogy Budapest helyi önkormányzata informátoromat, egy szociológussal egyetemben, a városban élő kínai migránsokról szóló jelentés elkészítésére utasította. Szemben az akkori politikai és gazdasági vezetéssel, a jelentés készítői, a megkérdezett köztisztviselő szerint, valóban beleásták magukat a témába, sőt kifejezetten nyitottak voltak egy esetleges kooperációra a migráns lakossággal, akiknek megjelenését nemcsak Magyarországon, de az

egész közép- és kelet-európai régióban, a Kínai Népköztársaság expanziós politikájaként értékelték.

A szóban forgó jelentés¹⁶ tájékoztatta a kormányt a kínai migránsok általános demográfiai, gazdasági és kulturális jellemzőiről, de tartalmazott olyan konkrét politikai javaslatokat is, melyek kifejezetten a várostervezésre vonatkoztak. Világosan kiderül, hogy az akkor leghatározottabban fellépő kínai szervezet, a Magyarországi Kínaiak Egyesülete részéről volt akkoriban igény egy „Kínai negyed” létrehozására – elsősorban a Négy Tigris piacra épülve, vagy egy másik, a helyhatóságok támogatását élvező területen –, azonban a jelentés a következőképp értékeli a felvetést:

Egy ilyen „zárt városrészben” mind a személyes, mind pedig a közösségi terek *inkább a szegregációt, mintsem az integrációt segítik elő* [kiemelés az eredetiben], amelynek káros következményei más esetekben ismertek (gettósodás). Sokkal *inkább célszerű* (kiemelés az eredetiben) [...] úgynevezett „China-Plaza” kialakítása – lehetőleg nem a Nagykörút által övezett belső kerületekben. Egy ilyen kereskedelmi központban a hazai gazdasági hatósági szervek (VÁM, APEH) kontrollja számára áttekinthető helyszín, a kínai állampolgároknak, vállalkozóknak európai (sic!) színvonalú szintér kínálkozhat. Itt helyet kaphatnának egyrészt kulturált (sic!) kínai üzletek, amelyek felválthatnák a jelenlegi – alkalmatlan helyszínt, túlszűfolt és áttekinthetetlen – kínai piacokat, másrészt a kínai kolónia „identitásfogyasztását” szolgáló kulturális intézmények (iskola, mozi, könyvtár stb.).

Szintén ebben a részben a javaslat mellett érvel, hogy a kormány számára „nem célszerű elzárkózni” egy „China-Plaza” létrehozásának lehetőségétől, viszont ennek a folyamatnak a kezdeményezése a főváros vezetőinek részéről *„nem [lenne] praktikus”* (kiemelés az eredetiben), „különös figyelemmel a nagy bevásárlóközpontok (Plázák, Centerek stb.) kedvezőtlen városzerkezeti hatásaira, illetve az ekörül zajló vitákra”. Azóta vietnami, kínai, és osztrák beruházók is kísérleteztek kelet-ázsiai formavilágú bevásárlóközpontok építésével (lásd Sárkány Center, China Mart és Ázsia Center), ám mindhárom külvárosi területeken helyezkedik el, jóval messzebb, mint a Négy Tigris piac vagy akár a Ganz Művek épülete. Nemes kutatása¹⁷ szerint, a „tervezettség”, a „legalitás” és a komolyabb „tőkeráfordítás” ellenére azok forgalma messze elmarad a „klasszikus” „kínai” piacokétól.

Az egyes irányelvek alkalmazását illetően az 1997-es jelentés elkészítését követően semmilyen érzékelhető változás nem történt: sem a várostervezésre nem volt hatása, sem a kínaiakkal való (pozitív, illetve negatív) jogi bánásmódra. A megkérdezett köztisztviselő a kínaiakkal való szisztematikus együtt-

működés hiányát kétféleképpen magyarázta. Egyfelől nagy örömet jelentett számára, hogy a kutatás során találkozhatott és jó kapcsolatot építhetett ki kínai értelmiségiekkel, ám hangsúlyozta, hogy az ily módon kialakított kapcsolatok inkább személyes síkon mozogtak, és ezen értelmiségiek csak igen csekély befolyást gyakoroltak a kolónia mint egész életére. Másfelől véleménye szerint az jelentett gondot, hogy a városvezetés nyitottsága ellenére a migráns közösség képviselői voltak azok, akik nem tudtak előállni olyan építő javaslatokkal, melyek létrehozhattak volna egy intézményesített viszonyt.

Ugyanakkor szerinte a kutatás azt is igazolta, hogy a kínaiak „bevonása és integrálása” a közpolitika fontos ügye. Mégis úgy látta, hogy „a hivatalos politika a jogszabállyal, a pénzpolitikával, a gazdasággal stb. eszközökkel nem képes előmozdítani” ezeket a folyamatokat, mert – ahogy fogalmazott – ezek az eszközök „nagyon gyengék”. A város megújulásával, Budapest gazdasági és szociálpolitikai ügyeivel is foglalkozó képviselő kijelentette, hogy a fővárosi önkormányzat „azon túl, hogy [...] egy épület ingyenes használatát is biztosítja a kínai–magyar kéttannyelvű általános iskola számára – mely a magyar–kínai, elsősorban gazdasági kapcsolatok többéves építésének keretein belül valósulhatott meg – még nem elegendő”. Viszont véleménye szerint „a [kínai] közösségnek kellene magához ragadnia a kezdeményezést”.

Mindemellett a „Kínai negyed” hiányát azzal magyarázta, hogy valójában a „kínaiak nem érdekeltek abban, hogy mint közösség átláthatóvá váljanak, [félnek attól], hogy összefogdossák őket” (noha ennek ellentmond magának a jelentésnek is a beszámolója a kérdésről). A kormánynak az ügyben való esetleges érdekltségével foglalkozó kérdésemre interjúalanyom a következő választ adta: „Jelenleg nem tudok erről mit mondani –, ugyanis hazudnék, ha azt mondanám, hogy foglalkoztam ezzel a kérdéssel”.

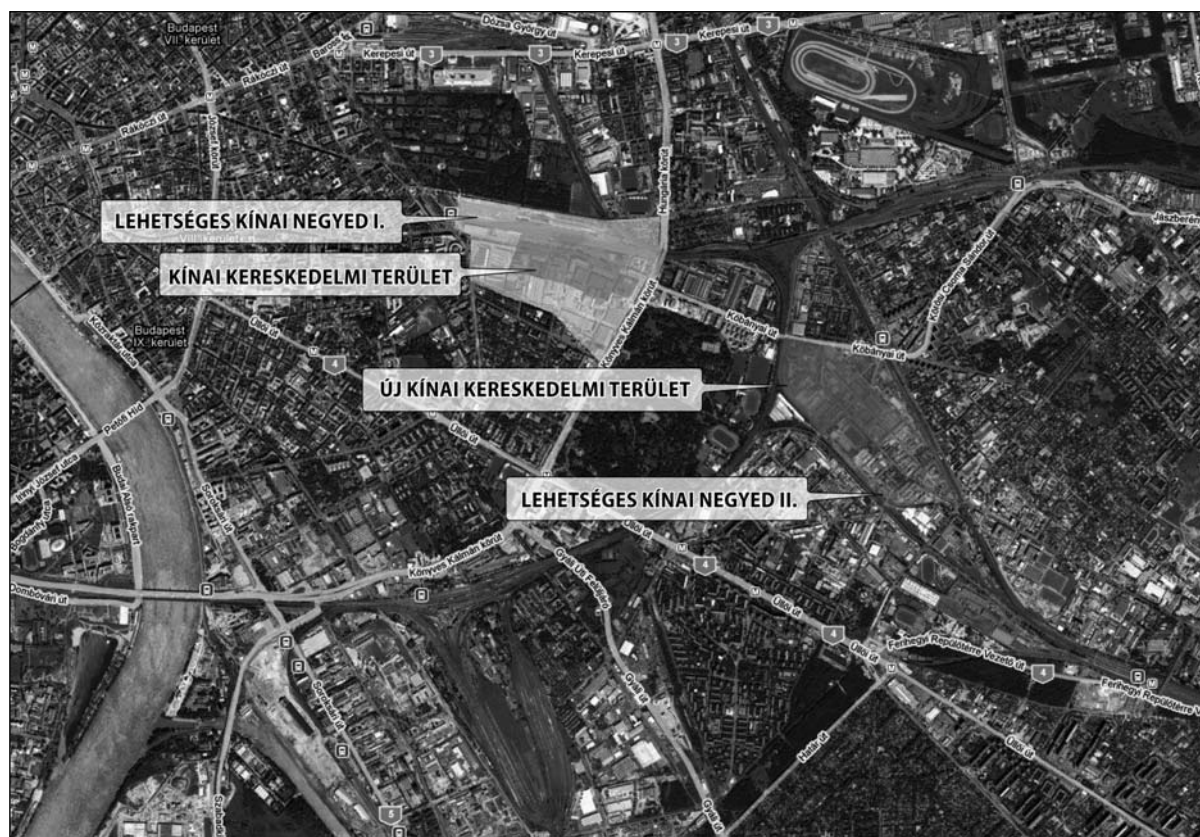
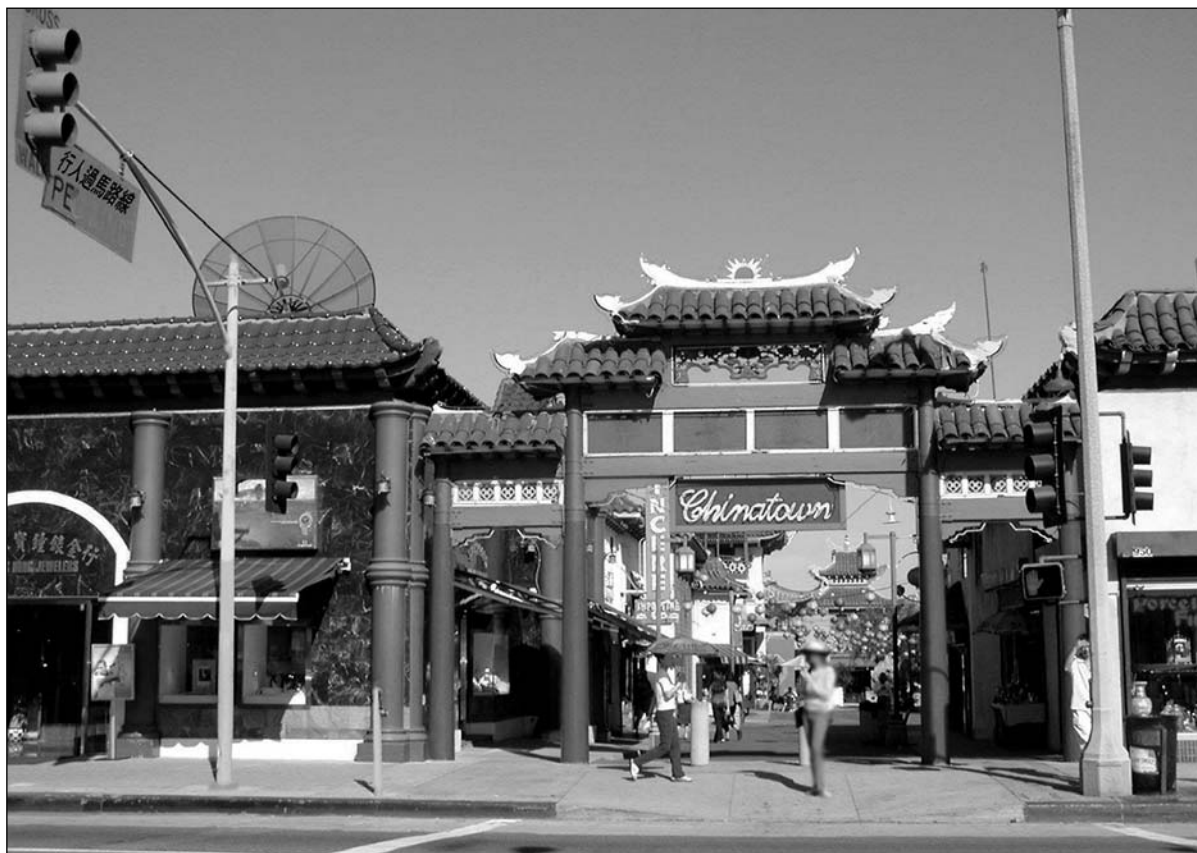
Mindazonáltal létezik egy 2001-es javaslat is, mely ugyanehhez a kérdéshez egy másik perspektívából közelít, egész más következtetéseket levonva. A helyett, hogy a kínaiak etnikai csoportját vizsgálná, Fleischer Tamás elemzésének elsődleges tárgya – melyet egyébként a fővárosi önkormányzat megbízásából készített egy várostervezési projekt részeként – egy sajátos városrész, a VIII. és a X. kerületek „határterülete”, mely tulajdonképpen a kínai kereskedelmi vállalkozások központja. Fleischer a Kőbányai úttal foglalkozik, amely a Ganz Műveket a Négy Tigris piactól elválasztó, s még tovább, a X. kerület felé folytatódó út, amely a tranzit kereskedelem

szempontjából stratégiaileg is fontos terület. Ennek megfelelően felvázolja, hogy a terület kapcsán a jelenlegi legnagyobb várostervezési dilemmát az okozza, hogy egyrészt a forgalom elterelése nélkül a Kőbányai út szállítói útvonal minősítését semmiképpen sem lehet megszüntetni; másrészt viszont az azon bonyolódó nagy forgalom a kínai piac biztonságos és hatékony működését nem teszi lehetővé. Hosszú távon Fleischer a piac felszámolása helyett – szembehelyezkedve számos politikai vezető véleményével, melyeket a következő részben fogok bemutatni – inkább a közlekedés elterelését javasolja, hiszen, ahogy megfogalmazza:

[A kínai piac] csupa olyan dolgot segít elő [...], amelyek országos makrogazdasági elképzelésekben és a főváros álmiban egyaránt szerepelnek: *munkahelyteremtés a szolgáltatási szektorban, Budapest kereskedelmi központi, pénzügyi központi, regionális központi szerepének erősítése, meglévő logisztikai bázisokra való ráépülés, nem zöldmezős építkezés, hanem a barna zónában lévő leépülő tevékenységek [mint például a Ganz nehézipari művek] helyének átvétele, az itteni épületállomány és infrastruktúra hasznosítása, megújítása, tőkebehozatal, vegyes funkciójú övezetek kialakítása, a helyi bolthálózat megtartása stb.* [kiemelés az eredetiben].¹⁸

Felismervén tehát a kínai piacnak a helyi környezetre, illetve a város pozicionalitására gyakorolt kedvező hatását, Fleischer indítványa gyakorlatilag egy részletes terv arra vonatkozóan, hogy hogyan lehetne a *Kínai Kereskedelmi Területet* kiterjeszteni (lásd a „Kínai negyed” lehetséges területét a térképen) a közlekedés átalakításával párhuzamosan. Egyfelől kijelenti, hogy a piacon „kínaiaként” beszerezhető olcsó termékek és igénybe vehető szolgáltatások nélkül a kevésbé jómódú lakosok (s mivel ez az egyik legszegényebb kerület, ez vonatkozik a VIII. kerületi lakosok többségére, de a X. kerületben élőkre is) még sokkal szegényebb sorba süllyednének, másfelől azt is hangsúlyozza, hogy egy tudatos várostervezési projekt keretén belül létrehozott, a városközpont közel található üzleti negyed, egyben „témapark” nagyon is vonzó lehetne a befektetők számára, akiknek megjelenése az egész kerület helyzetét átalakíthatná.

Mindezek mellett Fleischer bírálja a migránsokkal kapcsolatos szigorú magyar törvényhozást és a végrehajtó hatóságoknak az etnikai alapú társadalmi konfliktusokra adott ellenséges reakcióit, ami csupán az alacsonyabb színvonalú üzleti tevékenységek, valamint a szürke- vagy feketegazdaság törvénytelenégeinek állandósítását eredményezhetik. Ebből következően Fleischer azon jelenlegi eljárásokkal szemben fogalmaz

meg javaslatot, melyek a kérdést egyszerűen az idegenrendészet hatáskörébe utalják, és melyek bármilyen, az üzleti negyedben bonyolított tevékenységet az esetek nagy százalékában büntényként kezelnek. Azt állítja, hogy a migránsokkal szemben foganatosított egyre szigorúbb intézkedések csak akadályozzák azokat a folyamatokat, amelyek elősegíthetnék, hogy inkább a helyi érdekeltséggel bíró személyeket bízzák meg azzal, hogy nagyobb mértékben ellenőrizzék a helyi rendet. Pedig meg van róla győződve, hogy

a „kínai” kereskedelem szabályozására (és általában a közösség itteni életének a szabályozására) nincs más reális lehetőség, mint magára a közösségre bízni a rend fenntartását. Ez azonban csak akkor illeszthető be a hazai körülményekbe, ha a befogadók részéről néhány alapvető keretszabály viszont nagyon világosan és határozottan deklarálva van, és elfogadtatásra kerül.¹⁹

A hatóságok jelenlegi intézkedéseivel valóban van probléma: távol tartják a negyedétől a tisztességes gazdasági szereplőket, míg másokat, akik egyébként törvényes vállalkozásokat vezetnének, indirekt módon sokszor illegális tevékenységekre kényszerítenek. Mindez végül a korrupció növekedéséhez vezet. A terület elgettősödésének fenyegetése tehát elsősorban az ügy kizárólagosan rendészeti, számonkérési problémaként való kezelésének a következménye.

A KÍNIAIK ÉS VÁROS-TERVEZÉSI ELKÉPZELÉSEK MA: KÉT KERÜLET ÖSSZEHASONLÍTÁSA

Bár már az előző rész is világossá tette, hogy politikailag mennyire különböző válaszok adhatók arra a kérdésre, miszerint hogyan kell, és egyáltalán kell-e támogatni a kínai kereskedők által létrehozott *új gazdasági tereket*,²⁰ a következő elemzés azon állítás igazolására törekszik – valamelyest Glick Schiller és Caglar megközelítését is kiegészítendő –, hogy azonos, vagy legalábbis hasonló, strukturális keretek között a politikai döntéshozóknak igenis van játékterük az állampolgárok, beleértve a migránsok társadalmi beilleszkedését elősegítő lehetőségek alakításában. Azaz, döntéseiktől, bizonyos kérdések mellőzésétől, illetve kulturális mintázatú előítéleteiktől függően²¹ különböző társadalmi helyzetek válhatnak a kormányzat politikai kérdéseivé, és kerülhetnek annak megfelelően a politikai napirendi pontok közé.

Noha az előfeltevés, miszerint a baloldali kormányzók „politikailag korrektebben” nyilatkoznak a migránsok városi inkorporációját illetően, bizonyos mértékben igazolódni látszik, elemzésem azt is jól mutatja, hogy a hivatalos politikai meggyőződések nem szükségképpen határozzák meg a politikai döntéshozók nézeteit a budapesti transznacionális migránsok elismerésének, illetve a számukra biztosítható segítségnyújtásnak a szükségességéről. Érvelesemet a VIII. és X. kerületi önkormányzatok vezető képviselőivel folytatott interjúimra építem. A következőkben azok közül emelek ki pár, a megfogalmazott elemzési célok elérését szolgáló narratív elemet.

Bár a Józsefvárosban vezető pozícióban dolgozó interjúalanyaim mindegyike foglalkozott a migránsok gazdasági integrációjának lehetőségeivel, csak kevesen törődtek politikai és kulturális integrálásuk feltételeivel. A következőkben csupán annak a két képviselőnek, egy baloldali és egy jobboldali döntéshozónak a véleményére térnek ki, akik bár úgy gondolják, a kínai migránsok egy markánsan különböző kultúrát képviselnek, fontos a velük való kulturális kapcsolatok építése.

Érdekes módon mindketten megemlítették, hogy az elsőgenerációs migránsok gyerekei, akik már magyar iskolákba járnak, „szépen beilleszkedtek” a magyar kultúrába (ezáltal részben implikálva a társadalmi integráció „végső” stádiumáról alkotott elképzeléseket, vagyis hogy a kisebbség az, akinek be kell illeszkednie egy egyébként statikus és intakt többségi társadalomba, nem pedig egyfajta kölcsönös kulturális transzformációról van szó). Az általuk vélt elsődleges oka ennek az, hogy a második generációs, vagy fiatalon ide került migránsoknak már nem voltak meg azok a nyelvi korlátjai, melyekkel szüleik még gyakran küzdenek. Másrészt hangsúlyozták, hogy a kínaiak zárkóztak, melyet mindketten a „tisztázatlan jogi státuszukra” vezettek vissza. Ez a feltételezés nem kérdőjeleződött meg annak az alternatív magyarázatnak a felvetése esetén sem, miszerint mindez abból a tényből is levezethető lenne, hogy sok kínai csak keveset tud magyarul.

Ezzel együtt a liberális képviselő azt még elképzelhetőnek tartotta, hogy a migránsok helyi kultúrához való alkalmazkodásra irányuló motivációinak egyik eleme az elzárkózás, vagyis lehetséges, hogy csak a magyarok viselkedését utánozzák, mivel „rájuk jellemző, hogy nem nagyon barátkoznak másokkal”. Elismerte, hogy az önkormányzat tehetett volna többet a kínaiak integrálásáért, de konkrétan nem tudott megnevezni egyetlen politikai intézkedést

vagy társadalmi szervezetet sem, amelyre szükség lenne, és amelyet ezért közvetlenül felelőssé lehetne tenni. Ezzel szemben a konzervatív képviselő határozottabban jelentette ki, és érvelt amellett, hogy „a kínaiak elszigeteltsége” ellenére „annak az országnak, mely befogadta a kínaiakat és állampolgárságot adott nekik, törődnie is kell az állampolgáraival. Ez [...] egy kétoldalú kapcsolat; talán a többségnek kellene egy gesztust tennie a kisebbség felé.” Ő sem említett egyetlen konkrét intézkedést sem. Viszont a meggyőződése, hogy előmozdítsa a migránsok helyzetét, határozottabbnak tűnt. Érvét azzal támasztotta alá, hogy példaként említette Németországot, és úgy gondolta, hogy a többségi társadalom tehető felelőssé a török vendégmunkások „europanizálásának” sikertelenségéért – szemben az „első török bevándorlókkal, akik megkaptak mindent, és így tökéletes európaivá válhattak”. Tehát szerinte a befogadó országnak kell biztosítania az integráció szükséges feltételeit. Ezt azzal magyarázta, hogy „fontos, hogy legyen egy átjárás a kultúrák között, mert ha mi nem nyitunk feléjük, és nem próbálunk valamilyen közösséget teremteni, akkor olyan [társadalmi] feszültségek lesznek, mint [Nyugat-]Európa gettóréseiben”. Interjúalanyom, aki úgy vélekedett, a kínaiak jelenléte folyamatos lesz a városban, ennek megfelelően azt javasolta, hogy megelőző intézkedéseket kell tenni a migráns és nem-migráns csoportok közötti társadalmi konfliktusok elkerülésére, felidézve a nyugat-európai városok példáit.

Az integráció elősegítésére való elvi törekvés ellenére a konzervatív képviselő narratívájában a kultúrák közötti távolság fenntartása is hangsúlyos maradt, például az etnikumok közötti vegyes házasságok ellenzésével. Ugyanakkor a többségi–kisebbségi viszonyok alakításában a többségi társadalom „irányító” pozícióját megtartaná: „tudatosítuk, hogy jó itt élni bármely náció számára, de a várost úgy alakítuk, ahogy *mi* akarjuk”. A politikus kiemelte, hogy ő azok helyzetét mozdítaná elő, akik „[Magyarországot] választották hazájuknak, és [magyar] állampolgári esküt tettek”, vagyis a támogatás feltételes lenne a bevándorlók jogi helyzetétől függően.

Egy „Kínai negyed” kialakításának, ezáltal a migránsokkal való együttműködésnek és a kerület ilyen módon való brandingelésének gondolata nem talált igazán kedvező fogadtatásra a józsefvárosi vezető köztisztviselők körében – politikai meggyőződésüktől függetlenül. Csupán egy önkormányzati tisztviselő vallotta be, hogy nem teljesen „elképzeltetlen a lehetőség”, hiszen „Budapest is van annyira

nyugati (sic!) város, hogy legyen egy kínai negyede”. Ugyanakkor ő az országos és városi szintű kormányzástól várta a „Kínai negyed” kialakításával kapcsolatos feltételek biztosítását. Interjúalanyaim jobban preferálták, hogy Józsefvárost inkább úgy ismerjék, mint egy helyet, amely gazdag történelmi-kulturális örökséggel bír (lásd Palota-negyed), illetve ahol az egész országban a legtöbb felsőoktatási intézmény található. Valamennyien sikeres rehabilitációs projektként tartották számon a „Corvin-Szigony sétány” megépítését, de a kerület rozsdáövezetének – vagyis a Ganz Művek elhagyatott épületeinek – újjáéledését eredményező kínai beruházást nem gondolták különösen kimagasló változásnak a kerületben.

Az a két képviselő, akik többet foglalkoztak a kínaiak integrálásának kérdésével, úgy gondolta, hogy egy „Kínai negyed” csupán gettósodáshoz vezetne, valamint egyfajta társadalmi-térbeli szegregációhoz, amelyben a kínaiak még elszigeteltébbé válnának, mint amennyire ma azok. Ahogy a konzervatív döntéshozó megfogalmazta, „noha egy olyan dolog, hogy a [kínai] munkások [vagyis nem a jómódúbbak] maguk létrehoznak egy kínai negyedet a város valamelyik részében, de nem a belvárosban [ti. a VIII. kerületben], [...] még jó is lehet; de azok, akik [magyar] állampolgárok – és én most róluk beszélek – legyenek közel a befogadó országhoz”. A liberális városvezetőt jobban aggasztotta egy „Kínai negyed” esetleges általános fogadtatása. „Mivel Józsefvárosról többnyire a nagyarányú cigány lakosság (a lakosok 20–25%-a), a prostitúció (pedig hát sokkal kevesebb – Újpesten több van), a rablások, szegénység jut az ember eszébe”, ő elsősorban attól félt, hogy ha létrejönne egy „Kínai negyed”, akkor sokan úgy gondolnák, hogy ha „a kínaiaknak létrehozunk egyet, akkor miért nem hozunk egyet létre a cigányoknak is”. Márpedig nem szeretné, ha ez megtörténne, hisz ez a romák kényszerű gettósításához vezethetne. Interjúalanyom úgy vélte, hogy a kínaiak már elég jól beilleszkedtek ahhoz, hogy ne legyen szükséges számukra egy ilyen városi tér kialakítása.

Míg a korábbi vélemény azt mutatja, hogy a migránsok elismerése és az őket érintő integrációs stratégiák mennyire terheltek a szociális státusszal is kapcsolatos előítéletekkel, az utóbbi vélekedés igen jellemző példája annak, hogy a kínaiakról alkotott képzetek szorosan összefüggnek a városban élő romákra vonatkozó nézetekkel. A kutatásom során mind a VIII., mind X. kerület képviselői nyíltan vagy burkoltan, viszont egyértelműen a romákat használta vonatkoztatási pontként a kínaiakat érintő kérdések

megvitatására, ami aztán rendre mozgósította a kultúrába ágyazott, romákat terhelő előítéleteket is.

Az az elgondolás, miszerint a VIII. kerület valami fajta szimbolikus tőkére tehetne szert a romákból, kínaiakból, más migránsokból és többségi társadalomhoz tartozókból kialakult multikulturális környezetéből, egyik narratívában sem jelent meg. A multikulturalizmus csupán „állapotként” értelmeződött, mely a globalizáció elkerülhetetlen következménye. Ez egyrészt arra utal, hogy a multikulturalizmust nem gondolják különösebben politikai kérdésnek, ezért nem szükséges felvenni a politikai napirendi pontok közé, másrészt viszont arra, hogy az kizárólag a migránsok megjelenésével függ össze, a romák jelenlétével nem. Ez a fajta megközelítés sajnos távol áll a Kymlicka²² által javasolt liberális multikulturalizmus eszményétől.

A multikulturalizmus hiányzó narratívájával szemben az „európaiság” és „europanizálódás” fogalmait interjúalanyaim gyakran használták olyan értelemben, hogy azok valami feltétlenül jobb minőséget vagy magasabb szintű kultúrát jelent. Ennek megfelelően a várospolitikáknak azokat kellene mint elérendő célokat kitűzniük maguk elé. Ezek az öngyarmatosító²³ identitásalkotó narratívák jól szemléltették Józsefváros közigazgatásának kulturális irányultságát.

A X. kerület politikai döntéshozóinak véleményét tekintve egyik megkérdezett képviselő sem utasította el a terület „Kínai negyedként”, avagy multikulturálisként való megjelölésének lehetőségét. Az egyik vezető tisztségviselő a város szempontjából kifejezetten kedvezőnek gondolta, hogy az etnikai sokszínűség ilyen formában helyeződjön üzleti alapokra, hiszen – amint mondta – „attól nem kell félnünk, hogy majd ilyen kínai lakótömbök jönnek létre, mint ahogy korábban féltünk”, vagyis nem kell félni az „elgettősödástől”. Ezt azzal indokolta, hogy a kínaiak szétszórtabban élnek, mint ahogy azt korábban vizionálták. Ez a vélekedés azt sugallja, hogy bizonyos, azonos etnikai kisebbséghez tartozó csoportok lakóhely szerinti, bármilyen formájú elkülönülése könnyen a „gettó” negatív képzeteivel asszociálódik.

Egy a kerületben megkérdezett másik képviselő ugyanezen kérdés kapcsán továbbra is aggodalmát fejezte ki a terület lehetséges túlzott izoláltsága miatt. Ő kiemelte, hogy jobb lenne, ha a „Kínai negyed” olyan területen épülne, amely inkább egy olyan környezetbe ágyazódik be, ahol a lakosok nagy része a többségi társadalom tagja, szemben egy olyan területtel, ahol a negyed – mint ahogy a kőbányai kínai nagykereskedelmi egységeket jelenleg – vasúti

sínek választják el a város többi részétől. Ettől függetlenül egy „Kínai negyed” kerületben történő kiépítéséről pozitívan vélekedett, kiemelve azoknak a beruházásoknak az előnyeit, amelyeket a kínai befektetők már kiviteleztek. Abban azonban nem volt biztos, hogy a többségi társadalom hogyan fogadná a jelenléteket. Utalt arra, hogy sokak szerint a kínai vállalkozások kiszorították a magyar vállalkozókat a ruhaiparból, és így közvetve elvették a munkát a magyaroktól. Azonban úgy vélte, hogy még ha ez esetleg korábban így is történt, a kínai kereskedők mai versenyképessége nem más, mint szakértelmük eredménye, amelyből „a magyarok is tanulhatnak”. Másrészt azt hangsúlyozta, hogy a globális gazdaság átalakulásának lokálisan megjelenő „természetes folyamodványa ellen harcolni ártalmas”. Mint megfogalmazta, „a vállalkozói szabadságot” az önkormányzat nem akarja megakadályozni, ezért inkább a kialakult helyzet oly módon történő kihasználására kellene kísérletet tenni, amely egyaránt kedvező a helyi lakosok és a migránsok számára.

Mindezekre támaszkodva, amellet foglalnék állást, hogy jelenleg úgy tűnik, Kőbányán több lehetőség áll nyitva egy budapesti „Kínai negyed” intézményesítésére, mint a VIII. kerületben – annak ellenére, hogy a kínai vállalkozók számára a környék legfőbb vonzerejét a Négy Tigris piac és az amellet elhelyezkedő Ganz Művek épületeinek közelsége adja. A kriminalizáló narratívák, ahogyan a VIII. kerület döntéshozó képviselői a „kínai” piac működését bemutatták, nincs összhangban sem a multikulturalizmus bármilyen formájú támogatásával, sem a migránsok gazdasági tevékenységének, mint az egész kerület gazdasági fejlődésére kiható kedvező jelenségnek az elismerésével. Következésképpen, valamint az öngyarmatosító „Európa-központú” szemlélet dominanciája miatt lehetetlenné válik egy „multikulturalista” szemlélet megjelenése. Mindez alátámasztja azt az általánosabb állítást, miszerint az etnikai kisebbségekkel kapcsolatos kérdések biztonságpolitikai problémaként való tematizálódása szükségszerűen maga után vonja azoknak a kormányzati politikáknak a visszaszorulását, amelyek a liberális multikulturalizmust és az etnikai kisebbségek politikai és kulturális elismerését hivatottak előmozdítani.²⁴ Ezzel együtt megjegyzendő, hogy a megkérdezettek narratívájában nem jelent meg egy olyan „orientalizáló” megközelítés sem, amely – a „Másik” egzotikumként való szemléletével egyben alsóbbrendűségét is hangsúlyozza – szintén támogathatna egy „Kínai negyed” létrehozásával kapcsolatos elképzelést.

Mindezzel szemben a X. kerületi politikai döntéshozók narratíváiban világosan megjelent a multikulturalista gondolkodásmód. Noha úgy tűnt, hogy annak kapcsán elsősorban inkább az etnicitás kommodifikációjáról van szó, semmint a migránsok elismerésének és politikai, illetve kulturális érdekeinek biztosításáról. Ez pedig megerősíti Kymlicka aggodalmait azzal kapcsolatban, hogy a „társadalmi mozgalom alapú multikulturalizmus” helyébe gyakran, a neoliberais gazdaságpolitika térnyerése miatt, egy kizárólag gazdasági érdekeket követő „társasági multikulturalizmus” támogatása lép. Mégis úgy látom, hogy még akkor is, ha a köbányai képviselők érdekeltsé-

ge inkább a kínai befektetőkhez és nem általában a kínai migránsokhoz kötődik, azok az elgondolások, amelyek láthatólag csak ezek mentén tudtak egyáltalán politikai kérdésként fölmerülni – mint a kínaiak politikai integrációjának elősegítése egy esetleges önkormányzó, érdekképviselő szervezet létrehozásának aktív támogatásával és az azzal való hosszabb távú együttműködéssel –, bizonyítja, hogy a „multikulturalista” stratégiák megjelenése – legalábbis Budapest kontextusában – pozitív hatást gyakorolhat nemcsak a befektetői, hanem egyéb migráns csoportok lehetőségeire nézve is, különös tekintettel a város társadalmi viszonyainak alakítására.

Jegyzetek

1. Gyimes Ákos (kézirat): *Jelentés a Budapesten élő kínaiakról*. Budapest, Budapest Önkormányzata, 1997; Nyíri Pál: Párhuzamos globalizáció. Kínaiak Magyarországon. In Kovács János Máttyás (szerk.): *Zárva várt nyugat. Kulturális globalizáció Magyarországon*. Budapest, Sík Kiadó, 2002, 138–166. o.
2. Összehasonlításképp: a honos lakosság kevesebb mint egyötöde él itt. Kőszeghy Lea és Kovács András (kézirat): *Külföldiek a 8. kerületben*. Előadva egy *Experiment in Newcomer Integration* című EU-projekt konferenciáján, 2008. február 22–23.
3. Ugyanakkor az interjúalanyaim többsége, köztük Nyíri Pál, a kínai migránsok egy prominens kutatója, az országban található kínaiak számát jóval többre, 12 000–15 000 fölé becsülte.
4. Hárs Ágnes és Váradi Luca (kézirat): *City Report Budapest*. In *City Reports on Socio-Economic Indicators*. Készült a LOCALMULTIDEM. Multicultural Democracy and Immigrants' Social Capital in Europe: Participation, Organizational Networks, and Public Policies at the Local Level. című FP6-os EU-projekt keretében. 2006, 5–26. o.
5. Nyíri Pál: Kínaiak és afgánok Magyarországon: két migráns csoport érvényesülési stratégiái. In Nyíri Pál és Feischmidt Margit (szerk.): *Nem kívánt gyerekek? Külföldi gyerekek magyar iskolákban*. Budapest, Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Központ és Politikatudományi Intézet, MTA – Sík Kiadó, 2006, 39–70. o.
6. Flemming Christiansen: *Chinatown, Europe: An Exploration of Overseas Chinese Identity in the 1990s*. London, New York, Routledge, 2003.
7. Dan Abramson, Lynne Manzo és Jeffrey Hou. From ethnic enclave to multi-ethnic translocal community: contested identities and urban design in Seattle's Chinatown-International District. *Journal of Architectural and Planning Research*, 2006, 23(4), 341–360. o.
8. Sharon Zukin: *The Cultures of Cities*. Cambridge MA and Oxford, Blackwell, 1995.
9. Például Saskia Sassen: Immigration and local labor markets. In Alejandro Portes (szerk.): *The Economic Sociology of Immigration*. New York, Russell Sage Foundation, 1995, 87–127. o.; Alejandro Portes (szerk.): *The Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*. New York, Russell Sage Foundation, 1995.; Roger Waldinger (szerk.): *Strangers at the Gates: New Immigrants in Urban America*. Berkeley: University of California Press, 2001; Jan Rath: Undressing the garment industry. Immigrant entrepreneurship in seven cities. In J. G. Reitz (szerk.): *Host Societies and the Reception of Immigrants*. La Jolla, CA, Center for Comparative Immigration Studies. 2003, 253–285. o.; Richard Florida: *Cities and the Creative Class*. New York, Routledge, 2005.
10. Glick Schiller és Ayse Caglar: Towards a Comparative Theory of Locality in Migration Studies: Migrant Incorporation and City Scale. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2009, 35, 177–202. o.
11. Saskia Sassen: *The Global City. New York, London, Tokyo*. Princeton, NJ, Princeton University Press, 1991.
12. A szerzőpáros a fogalmat E. Sheppard: The spaces and times of globalization. Place, scale, networks and positionality. *Economic Geography* 2002, 78(3), 307–30. o. cikkéből kölcsönzi.
13. Nyíri Pál: Párhuzamos globalizáció. Kínaiak Magyarországon. In Kovács János Máttyás (szerk.): *Zárva várt nyugat. Kulturális globalizáció Magyarországon*. Budapest, Sík Kiadó, 2002, 138–166. o.
14. Nyíri Pál: Kínaiak és afgánok Magyarországon: két migráns csoport érvényesülési stratégiái. In Nyíri Pál és Feischmidt Margit (szerk.): *Nem kívánt gyerekek? Külföldi gyerekek magyar iskolákban*. Budapest, Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Központ és Politikatudományi Intézet, MTA – Sík Kiadó, 2006, 39–70. o.
15. Nyíri Pál: Új ázsiai migráció Kelet-Európába: a magyarországi kínaiak. In Szarka László (szerk.) *Tér és terep: Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréről II*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003.
16. Gyimes Ákos (kézirat): *Jelentés a Budapesten élő kínaiakról*. Budapest, Budapest Önkormányzata, 1997.
17. Nemes Attila (szerk.): *Re: Orient. Rejtett hálózatok architektúrája*. Budapest, 2006.
18. Fleischer Tamás (kézirat): A Belváros felől Budapest középpontjához vezető útvonal. Köbányai út: megállapítások és stratégiai elemek. In „Kőbányai út és környéke területfejlesztési koncepció” vizsgálat, stratégia és koncepció munkarészeihez. Felelős tervező Koszorú Lajos (Teampannon). Megbízó: Budapest Főváros Önkormányzati Hivatala Főépítési Iroda, 2001, 2. o., Elérhető http://www.vki.hu/~tflleich/PDF/pdf01/KOBAN_010501.pdf
19. Uo. 3. o., Elérhető http://www.vki.hu/~tflleich/PDF/pdf01/KOBAN_010501.pdf
20. J. P. McEwan és N. Henry: The „global” in the city economy: multicultural economic development in Birmingham. *International Journal of Urban and Regional Research*, 2005, 29(4), 916–933. o.
21. Steven Lukes: *Power: A Radical View*. London, Oxford, New York, Macmillan, 2005 [1974].
22. Will Kymlicka: The Forms of Liberal Multiculturalism. In *Multicultural Odysseys. Navigating the New International Politics of Diversity*. Oxford, Oxford University Press, 2008, 61–86. o.
23. Alekszandar Kjoszszev: Megjegyzések az önmagukat kolonizáló kultúrákról. *Lettre*, 2000, 37. Elérhető: <http://www.epa.oszk.hu/00000/00012/00021/kjoszsz.htm>
24. Will Kymlicka: The Forms of Liberal Multiculturalism. In *Multicultural Odysseys. Navigating the New International Politics of Diversity*. Oxford, Oxford University Press, 2008, 61–86. o.